

Виховання патріотизму у старших підлітків загально-освітньої школи на етапі становлення правової держави

Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави органічно пов'язаний зі становленням громадянського суспільства в Україні. Це суспільство, в якому панує верховенство закону, гуманізм, свобода, справедливість, добробут народу. "Громадянське суспільство - це система самостійних і незалежних від держави громадських інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації прав людини, її інтересів і потреб, самореалізації окремих індивідів і колективів" [1, с. 6]. Це передбачає значну зміну світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу, подолання укорінених стереотипів, які склалися в українській свідомості за роки минулої системи. Процес становлення громадянського суспільства неможливий без розвитку гуманності громадян, виховання їх на засадах патріотизму.

Проблема формування громадянина-патріота, виховання його активної громадянської позиції розглядаються як пріоритетні у Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), "Діти України" законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст.", "Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності", "Концепції позашкільної освіти та виховання", "Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді". Вищезгадані документи ставлять перед українським суспільством завдання виховання у старшого підлітка любові до Батьківщини, формування якостей громадянина-патріота України. Важливим орієнтиром загальноосвітньої школи у вихованні в молодого покоління почуття патріотизму є стратегічний рекомендаційний документ "Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді". У ньому підкреслюється, що у становленні правової держави школа виступає могутнім фактором відродження нації, виховання у старшого підлітка патріотизму, формування позиції активного громадянина.

У "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" висвітлюються завдання громадянського виховання. Одним з них є: "формувати в молодого покоління почуття патріотизму, відданість Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти" [3, с. 6].

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що першооснови виховання патріотизму були закладені в народній педагогіці, вплив якої подається в роботах О.Любара, В.Мацюка, В.Пугача, М.Стельмаховича, Д.Федоренка.

Серед класиків педагогічної науки до проблем патріотизму зверталися Г.Ващенко, О.Духнович, А.Макаренко, О.Огієнко, С.Русова, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Я.Чепіга та ін. У своїх наукових працях вони висвітлювали актуальні проблеми розвитку патріотичних почуттів школярів як невід'ємної частини національної системи виховання, висували ідею виховання "свідомого" громадянина-патріота своєї рідної Батьківщини.

Фундаментальне значення для дослідження проблеми патріотичного виховання школярів, має спадщина вчених, діячів культури, педагогів, письменників України: М.Драгоманова, М.Коцюбинського, Л.Українки, І.Франка, Т.Шевченка та ін.

Проблемі патріотичного виховання, сутності таких понять, як "любов до Батьківщини", "патріотична свідомість", присвячені праці вчених-філософів В.Бичка, О.Забужка, І.Надільного, І.Стогнія, В.Шинкарука та ін. Для розуміння феномену "патріотизму" цінними є роботи сучасних психологів: І.Беха, А.Богуш, М.Боришевського, В.Котирло, Ю.Трофімова, О.Чебикіна та інших.

Велику допомогу в процесі теоретичного усвідомлення нових тенденцій у вітчизняній педагогічній науці надало вивчення робіт О.Вишневського, О.Губко, П.Кононенка, В.Кузя, Ю.Руденка, В.Сипченка, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Б.Чижевського, К.Чорної, Г.Шевченко, Л.Штефан, П.Щербаня, які в основу патріотичного виховання ставлять національну свідомість та наголошують на усвідомленні безперечної цінності Батьківщини.

Значний інтерес представляють нещодавно виконані кандидатські дисертації, що певним чином торкаються виховання патріотизму в позаурочній роботі. Це наукові дослідження Г.Гуменюк, В.Каюкова, В.Кіндратова, О.Красовської, В.Коваль, І.Охрименко, Р.Петронговського, В.Стрельчук тощо.

Разом із тим, аналіз психолого-педагогічної літератури та педагогічної практики свідчить, що виховання патріотизму в сучасній школі здійснюється не на достатньому рівні, оскільки існують серйозні протиріччя між завданнями і реальними відносинами в суспільстві.

Варто зазначити, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування громадянської позиції та гуманістичних цінностей молоді.

Нині виховання молодого покоління в дусі патріотизму великою мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів, що мають забезпечити усім

громадянам рівні можливості для розвитку і застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої потреби особистості - потреби в самовизначенні та самоствердженні.

В основі системи патріотичного виховання є національна ідея, яка є консолідуючим чинником розвитку громадянського суспільства і нації.

Виховання патріотизму має стати ядром усієї навчально-виховної роботи. Нині школа, здійснюючи радикальні перетворення, поки що не змогла до кінця подолати негативні риси, притаманні авторитарній системі виховання, поставити особистість у центр виховної системи. У практиці виховання відсутні цілісність та системність в організації патріотичного виховання; в багатьох випадках домінують вербальні методи, епізодично забезпечується принцип особистісного підходу до виховання, не застосовуються технології особистісної орієнтації, мало уваги приділяється розвитку емоційної сфери дітей як передумови та умови становлення та розвитку їх патріотизму, не вирішено завдання ціннісного ставлення дітей до рідної мови, до народних традицій тощо.

Чітко не означені особливості патріотичного виховання в перехідні та кризові періоди становлення держави. Не функціонує система патріотичного виховання дітей. Головна проблема виховного процесу полягає в тому, як зазначається в "Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді", що нинішнє підростаюче покоління дорослішає, встає в життя нового, цілісного невизначеного суспільства [4, с. 6]. Нині молодь не знає, ні при якому суспільстві вона житиме, ні яким шляхом піде наша країна в майбутньому. Ідейні переконання молоді не мають міцного підґрунтя. Сучасне покоління має деформоване уявлення про патріотизм взагалі і скептично ставиться до патріотичного виховання.

Стан невизначеності породжує у підростаючих патріотів непевність в завтрашньому дні, громадянську неповноцінність, психологічний дискомфорт, комплекс меншовартості та зневіру в повноцінне життя в демократичній Україні. А без патріотизму, національної самосвідомості, культури міжнародних стосунків не прийде ні бажана стабілізація в суспільстві, ні його розвиток. Однак українська національна свідомість і самосвідомість, яким завжди був властивий патріотизм, шукають виходу і в сучасних умовах.

Значна частина педагогів переконана, що одвічне поняття "патріотизм" має домінувати в свідомості громадян та у виховному процесі школи, стати могутніми факторами розбудови і утвердження Української держави.

Виховання патріотизму вимагає, перш за все, усвідомлення педагогами сутності цього феномена. Мабуть, жодне поняття не зазнавало скількох тлумачень, інтерпретацій та перекичень, як поняття "патріотизм". Але все ж таки поняття "патріотизм" залишається одним із тих небагатьох понять, які є основоположними, головними у вираженні громадянських почуттів, найвищих засад духовного світу людини.

Вивчення й осмислення літератури (філософської, педагогічної та психологічної), дало змогу сформулювати поняття патріотизму, яке актуальне сьогодні, в умовах розбудови громадського суспільства та правової держави в Україні.

Патріотизм - це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею [4, с. 7].

Виховати свідомого громадянина і патріота означає сформувати в старшого підлітка комплекс особистісних якостей, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки, а саме:

- любов до Батьківщини, свого народу;
- інтерес до минулого, нинішнього і майбутнього України;
- висока правосвідомість, повага до Конституції, знання законів Української держави, прийнятих у ній правових норм, потреба в їх дотриманні; громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність й активність;
- готовність захищати Батьківщину, підносити її міжнародний авторитет;
- досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту;
- повага традицій та звичаїв рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як його представника, спадкоємця й наступника;
- дисциплінованість, працьовитість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію, матеріальні і духовні цінності народу;
- гуманістична моральність, яка включає доброту, чесність, совісність, відповідальність, самоповагу;
- шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народностей, що населяють Україну, висока культура міжетнічного спілкування;
- нетерпиме ставлення до порушників законів України, до аморальних

вчинків, вандалізму, расизму, шовінізму;

- інтерес до діяльності підліткових і юнацьких патріотичних об'єднань;
- прагнення до самовдосконалення своїх патріотичних рис.

У патріотичному вихованні, варто враховувати потреби старших підлітків бути вільними членами суспільства, певними, що їх здоров'я, життя, честь, гідність, права, інтереси будуть надійно захищені за умов їх зацікавленості в підготовці до життя в умовах ринкових відносин, політичного й ідеологічного плюралізму.

Виховання патріотизму старших підлітків також обумовлене потребами держави і суспільства в формуванні свідомих патріотів-громадян, які зможуть забезпечити стабільний демократичний розвиток країни, крім того, потребами навчальних закладів мати науково обґрунтовану модель патріотичного виховання, яка сприяла б забезпеченню результативності даного процесу.

Виховуючи патріотизм, необхідно враховувати вікові психологічні особливості старшого підлітка.

Відомо, що в підлітковому віці інтенсивно розвиваються моральні, духовні і інтелектуальні сили людини, визначаються риси вдачі особистості.

Розвиток дитини в старшому підлітковому шкільному віці відбувається під вирішальним впливом зміни положення учня в сім'ї, школі, в системі суспільних відносин. Починаючи з цього віку, зростає його суспільна відповідальність, а у зв'язку з цим зростає вимогливість до старшого підлітка як учасника колективу, а також і вимогливість до самого себе.

Патріотичне виховання, як і виховання в цілому, припускає включення дитини, підлітка, юнака в систему взаємозв'язаних, генетично змінюючих один одного видів діяльності (навчальна - у молодших школярів, суспільно корисна - у підлітків, учбово-професійна - у старших школярів) [5, с.87-105].

Педагоги мають розуміти, що вікові особливості в процесі патріотичного виховання - це активне цілеспрямоване формування особистості, її патріотичної спрямованості.

Віковий підхід дозволяє здійснювати диференціацію виховання з метою активізації потреб і мотивацій особистості, припускає відбір змісту, форм і методів виховання з урахуванням унікальної неповторності учасників виховного процесу.

У старшому підлітковому віці школяр прагне наслідувати дорослих, бути самостійним, значущим в світі дорослих. Він вже може вийти за рамки учнівських справ через свої зростаючі можливості і явне прагнення до самостійності, утвердити свою соціальну позицію. У цей період важливий вплив на роз-

виток патріотичної позиції надає участь підлітка в суспільно-корисній діяльності (навчальній, трудовій, організаційно-суспільній і т.п.). Вона передбачає вирішення соціально-патріотичних значущих задач і отримання суспільної оцінки.

В результаті участі в суспільно-корисній діяльності підліток оцінює самого себе в системі "Я і колектив", "Я і суспільство"; прагне до самоствердження, визнання реальної значущості як члена колективу, завойовує визнання товаришів; прагне бути корисним, проявляючи соціальну активність.

Особливості психологічного розвитку, властиві підлітку, є сприятливими передумовами для патріотичного виховання. А оскільки у старших підлітків починає активно розвиватися теоретичне мислення, то зароджується потреба аналізувати одержувану інформацію, виробляти власну думку і свою оцінну позицію з питань, що цікавлять.

У старшому підлітковому віці продовжуються формуватися вольові якості (сміливість, рішучість), моральні ідеали і переконання.

Серйозні зміни відбуваються і в рівні розвитку розумових здібностей старших підлітків. Розумова діяльність старших підлітків в цьому віці набирає стійкішої, активнішої позиції. Старший підліток вчиться розширювати свій понятійний апарат, тяжіє до узагальнень, пошуку закономірностей, до теоретичного та критичного мислення.

Старший підлітковий вік є сенситивним періодом моральної зрілості. Старший підліток, рухомий відчуттям дорослості, прагне до спілкування, прагне утвердитися в сім'ї, школі, в класі через різні види діяльності. Він бажає бути цікавим.

Найважливішим завданням виховання є вироблення переконань у учнів. Педагогічний словник так характеризує переконання: "передбачає цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. Переконання ґрунтуються на міцних знаннях, які тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, справляють істотний вплив на напрям мислення й дій, внутрішньо зумовлюють лінію поведінки, формують установки людини" [2, с. 257].

Переконання, як елемент свідомості, є виробленими людиною погляди, в яких вона упевнена і які готова відстоювати. Переконання охоплюють розум, відчуття і волю; основу ж їх складає свідоме засвоєння матеріалу, застосування знань, умінь і навиків в практичній діяльності, активна розумова діяльність. Для того, щоб знання трансформувалися в переконання, необхідно розвивати

критичне мислення, уміння оцінювати і свою поведінку, і поведінку інших з погляду інтересів і суспільства, і людини. У цьому процесі велику роль відіграє методика виховного процесу.

Оскільки людина живе і реалізує свої життєві позиції в соціумі, цінною якістю особистості є сприйнятливість до зовнішніх впливів, до впливу інших людей, здатність акумулювати цей вплив і втілювати його в конкретній поведінці. Процес цілеспрямованого виховання можливий тільки завдяки цим якостям особи. Важливим завданням патріотичного виховання є формування і розвиток старшого підлітка як особи, яка володіє корисними, позитивними якостями, необхідними їй для життя в громадянському суспільстві, але і для суспільства в цілому. Однією з таких найважливіших якостей особи є патріотизм.

Патріотизм нерозривно пов'язаний з гуманною поведінкою підлітка в колективі, самовихованням, виробленням умінь регулювання власних психічних процесів, вольових якостей і ініціативності.

Патріотизм, не може виховуватися частинами. Він в своїх проявах ситуативний і виступає як результат життя людини, її праці, відпочинку, навчання, всієї системи відносин.

Виховання патріотизму вимагає єдності і цілісності виховної дії на особу старшого підлітка і не може бути реалізоване простою сумою механічно об'єднаних заходів. Патріотизм, передусім, формується в процесі і на основі особистої участі особистості в житті школи, а потім суспільства. Від того, якою буде ця участь, залежатиме рівень сформованості патріотизму старшого підлітка.

Література:

1. *Виховання громадянина, патріота, гуманіста.* Навч. - метод. посібник. / К.І.Чорна - К.:ТОВ "ХІК", 2004. - с. 96.
2. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник. К.: Либідь. 1997. - 374 с.
3. *Концепція громадянського виховання особистості в умовах української державності (проект)* //Освіта України. - 2000. - № 32, 9 серпня. - С. 6-7.
4. *Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.* Бех І.Д. Чорна К.І. - К.: Світ виховання, 2007. - с. 31.
5. *Фельдштейн Д.І.* Психологія розвитку особистості в онтогенезі. - М., 1989. - с. 176.